

*Покришка Д. С., головний спеціаліст відділу економічної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень
Тищук Т. А., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу
економічного зростання та структурних
змін в економіці Інституту економіки та прогнозування НАНУ*

ДИНАМІКА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВНУТРІШНІХ І ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ ЗРОСТАННЯ

***Анотація.** У статті досліджено динаміку зовнішньої торгівлі товарами в Україні за останні 15 років. Проаналізовано основні зміни, які відбувалися в зовнішній торгівлі товарами в різні періоди під впливом посилення чи послаблення зовнішньоекономічних чинників, а також внаслідок внутрішніх закономірностей економічного зростання в Україні. Показано, що модель міжнародної спеціалізації економіки України сформувалася за рахунок переваг у вартості природних ресурсів і робочої сили. Переважна частина українського експорту – товари з низьким рівнем доданої вартості. Технологічні переваги за цей час українськими експортерами не були сформовані. Як наслідок, рівень присутності українських виробників на високодинамічних ринках, що визначають перспективи світової економіки, є незначним. Сформована модель міжнародної спеціалізації обумовлює чутливість економіки до зовнішніх чинників, швидку й інтенсивну сприйнятливність різного роду кризових тенденцій.*

***Ключові слова:** зовнішня торгівля, торговельна спеціалізація, структура експорту та імпорту, конкурентоспроможність.*

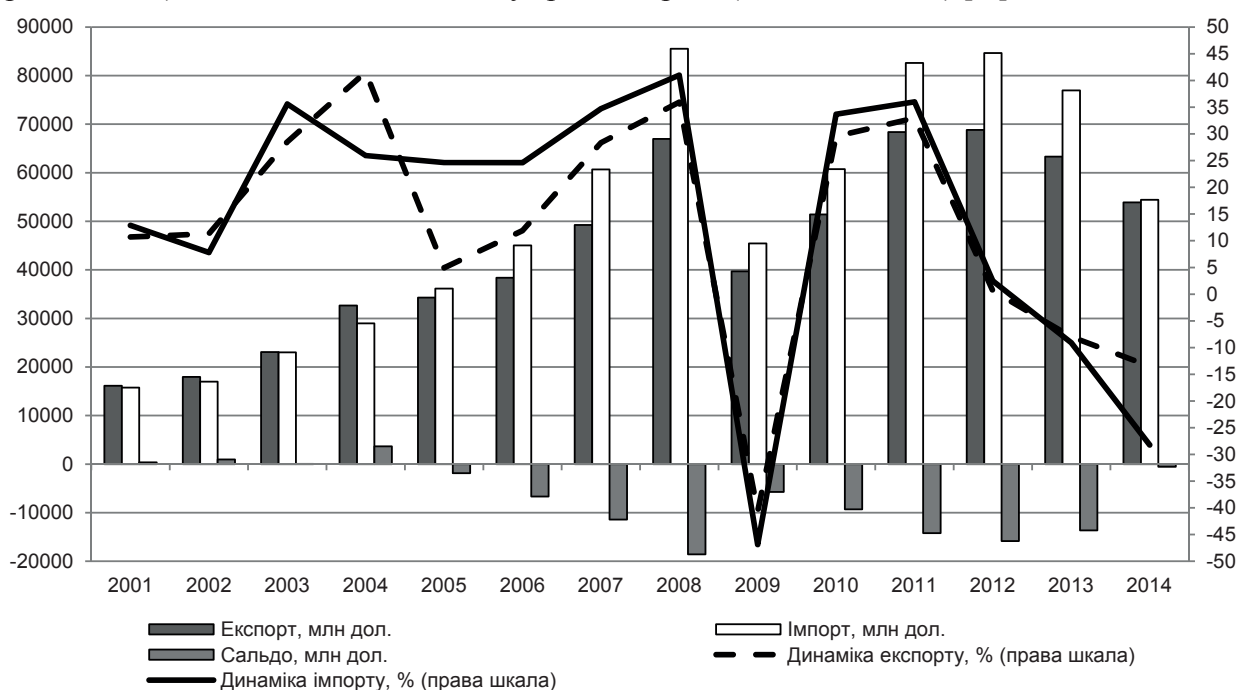
Постановка проблеми. Високий рівень відкритості економіки України свідчить про важливість зовнішньої торгівлі як одного з основних чинників економічної динаміки. Разом з тим, міжнародне середовище стає все більш конкурентним і швидкозмінюваним. Відтак для України зміни у показниках зовнішньої торгівлі набувають визначального значення для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і стійкого економічного зростання. Йдеться про світові цінові коливання на різних ринках, що зумовлюють корекцію товарної і технологічної спеціалізації України в міжнародній торгівлі, а також про значну вразливість економіки країни до зовнішніх дестабілізаторів, особливо в умовах фінансової чи економічної кризи. У цьому контексті важливим є аналіз особливостей зовнішньої торгівлі України в різні періоди.

Метою статті є визначення закономірностей зовнішньоторговельної активності України в умовах трансформації зовнішнього середовища і структурних змін в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зовнішня торгівля традиційно привертає значну увагу з боку провідних науковців та аналітиків. Питання динаміки структури зовнішньої торгівлі проаналізоване в роботі І. А. Гончар [2]. У монографії А. А. Мазаракі та Т. М. Мельник [6] визначені основні чинники, що впливають на розвиток зовнішньої торгівлі та засади в сфері регулювання зовнішньої торгівлі України. Вплив зовнішньої торгівлі на забезпечення зовнішньої стійкості економіки досліджено Т. А. Тищук [7]. Питання динаміки зовнішньої торгівлі та особливостей торговельних відносин України з країнами СНД та ЄС досліджено у роботі І. О. Пенської, яка продемонструвала необхідність інтеграції нашої країни у світовий економічний простір на паритетних умовах, як засіб захисту від загроз і викликів глобалізаційних процесів [3]. Дослідженню наслідків для зовнішньої торгівлі від вступу до СОТ присвячена робота фахівців НІСД [8]. Ці дослідження розкривають важливі аспекти макроекономічного розвитку України у взаємозв'язку з структурними аспектами

зовнішньої торгівлі. Разом з тим, залишаються відкритими питання щодо закономірностей змін у структурі і динаміці зовнішньої торгівлі у тривалому періоді, їх аналіз у взаємозв'язку із змінами на світовому ринку та внутрішніми структурними перетвореннями в економіці України.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на значну залежність економіки України від зовнішніх чинників, цілком очевидно, що останні відіграли визначальну роль у впливі на внутрішню економічну динаміку. У період активного економічного зростання економіки України зовнішня торгівля розвивалася досить динамічно. Протягом 2001-2008 рр. експорт товарів збільшився з 16,1 до 67 млрд. дол. США, або у 4,2 разу; імпорт – з 15,8 до 85,5 млрд. дол. США і перевищив рівень 2001 р. у 5,4 разу. Впродовж 2001-2008 рр. середньорічне зростання обсягів експорту та імпорту становило 21,7 і 25,9 % відповідно (рис. 1). Разом з тим, не зважаючи на те, що Україна з року в рік нарощувала обсяги зовнішньої торгівлі, її позиції в міжнародному розподілі праці залишалися слабкими. Зокрема, незважаючи на сприятливі зміни в торгівлі за цей період, частка України у світовому експорті товарів залишалася досить незначною і зроста з 0,24 до 0,38 %, тоді як частка Польщі (0,97 проти 0,52 %), Китаю (8,20 проти 3,92 %) подвоїлася, а Казахстану зроста втричі (з 0,13 до 0,41 %) [11].

Рис. 1. Зовнішня торгівля товарами України у 2001-2014 рр.

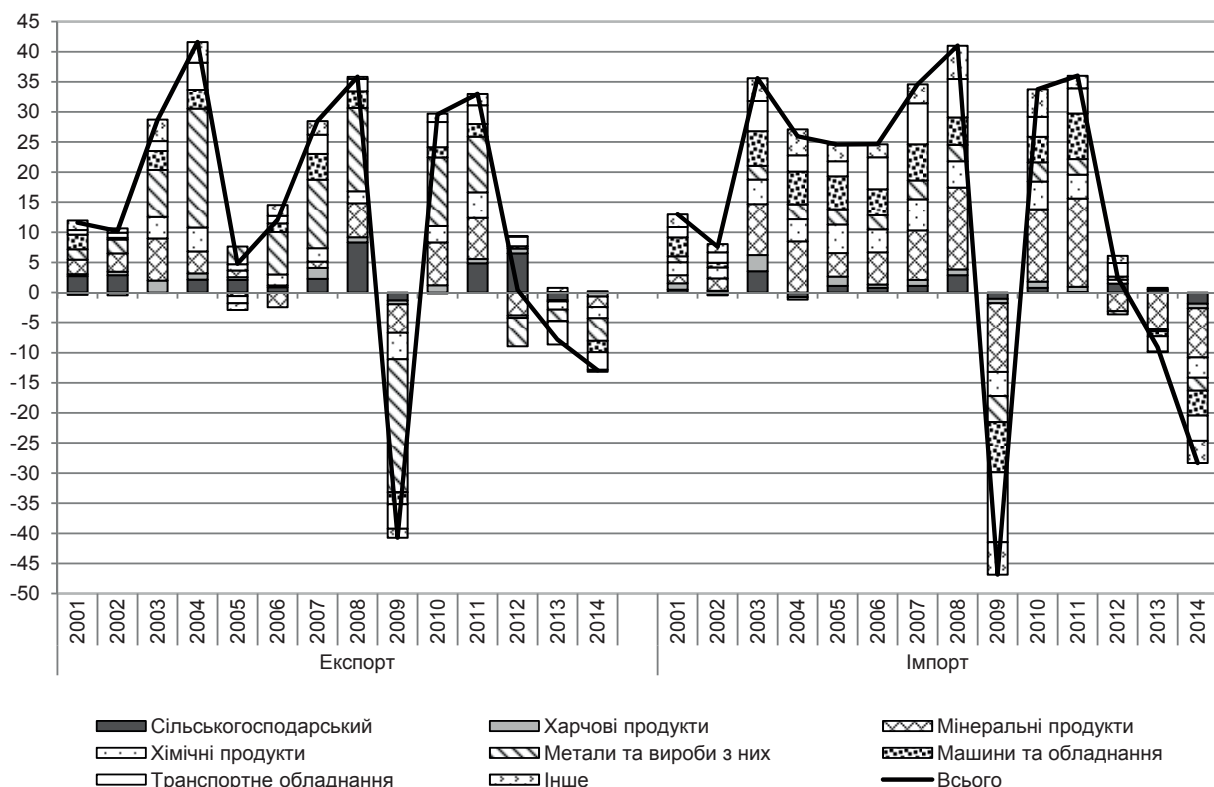
Джерело: [1]

В експорті України у цей період найдинамічніше зростали поставки аграрних товарів, обсяг яких зріс у 8,5 разу, транспортного обладнання – у 9,9 разу, харчових продуктів – в 6,2 разу, мінеральних продуктів – у 5 разів, чорних металів та виробів з них – у 4,7 разу, машини та обладнання – у 4,7 разу. Загалом майже 40 % приросту обсягів експорту України у 2001-2008 рр. було сформовано за рахунок збільшення експорту чорних металів та виробів з них, аграрний експорт сформував 14 % приросту експорту, мінеральні продукти – 10,8 %, машини та обладнання – 9,5 %, хімічна продукція – 8,1 %, транспортне обладнання – 7,4 %. Тобто переважна частка зростання експорту забезпечена сировинними і низькотехнологічними галузями.

Можна виокремити два етапи, які дещо різняться за складниками зростання експорту (рис. 2). У 2001-2004 рр. майже третину приросту експорту (30,5 %, або 21,3 в. п.) забезпечило збільшення експортних поставок металургійної продукції, мінеральні ресурси – 18,5 % (12,9 в. п.), машини та обладнання – 11 % (7,7 в. п.). У 2005-2008 рр. підвищилася галузева концентрація зростання експорту – посилилася значимість металургійного сектора для зростання експорту, який забезпечив 43,8 % (48,2 в. п.) його загального приросту у цей період. Наступними за значимістю джерелами зростання експорту стали сільське господарство, продукція якого

сформувала 11,6 % (12,7 в. п.) приріст експорту, і хімічна промисловість – 10 % (11 в. п.). Водночас зросла вагомість для зростання експорту транспортного обладнання при одночасному зниженні ваги машин та обладнання. Загалом внесок машинобудівної продукції у загальний приріст експорту у 2005-2008 рр. був на 1,2 в. п. меншим, ніж у 2001-2004 рр. (15,9 проти 17,1 в. п.). Крім того, суттєво послабився вплив експортних поставок мінеральної продукції та кольорових металів на загальний приріст експорту.

Якщо протягом 2001-2004 рр. загальне зростання імпорту значно поступалося динаміці експорту, то у 2005-2008 рр. на підґрунті розширення експортної діяльності, зростання доходів населення і розширення кредитування економіки відбулося значне прискорення зростання обсягів імпорту. Так, якщо за 2001-2004 рр. кумулятивне зростання імпорту становило 47,6 %, то у 2005-2008 рр. воно досягло 168 %, що у 2,5 разу більше, ніж загальні темпи економічного зростання. При цьому у 2005-2008 рр. за всіма товарними групами (крім харчових продуктів) темпи приросту імпорту були вищими, ніж динаміка експорту. Найдинамічнішими серед них були транспортне обладнання (обсяги імпорту якого зросли у 4,7 разу), чорні метали та вироби з них (4,2 разу), хімічні продукти (3 рази), аграрні товари (2,9 разу), машини та обладнання (2,9 разу). Тобто високими темпами зростає імпорт і споживчих, і інвестиційних товарів. При цьому, середньорічні темпи зростання попиту на споживчий імпорт у півтора разу перевищували темпи розширення інвестиційного імпорту. З іншого боку, структура приросту імпорту протягом цих двох періодів була більш збалансованою і стійкою, хоча в ній і переважала мінеральна продукція, яка забезпечила 22,4 і 24,6 % загального приросту імпорту у 2001-2004 і 2005-2008 рр. відповідно. Крім того, вітчизняна економіка формувала попит на хімічні продукти (ця група товарів сформувала 14,5 % загального приросту імпорту у 2001-2004 рр. і 14,9 % у 2005-2008 рр.), машини та обладнання (17,4 і 17,6 %), транспортне обладнання (12,3 і 15,8 %).

Рис. 2. Внески у приріст експорту та імпорту товарів в Україні у 2001-2014 рр., в. п.

Джерело: [10]

У 2009 р. порушилася тенденція стійкого зростання зовнішньоторговельного обороту України. Зниження економічної активності в Україні і в країнах – торговельних партнерах, спричинене світовою фінансово-економічною кризою, а також зміною умов торгівлі, в цілому негативно вплинуло на показники зовнішньої торгівлі товарами і зумовило різке падіння

її обсягів. Зафіксовано співрозмірну синхронність зміни показників зовнішньої торгівлі – відбулося різке падіння не лише обсягів експорту товарів, а й зменшення попиту вітчизняних споживачів на іноземну продукцію. Темпи падіння експорту у 2009 р. порівняно з 2008 р. становили 40,7 %, імпорту – 46,9 %. Як наслідок, загальний обсяг зовнішньої торгівлі України зменшився до рівня, зафіксованого три роки тому: експорт становив 39,7 млрд. дол. США, імпорт – 45,4 млрд. дол. США.

Загальне скорочення експорту обумовлено його низькою диверсифікованістю, передусім у розрізі ринків, при скороченні попиту на традиційні товари вітчизняного експорту [9, с. 37]. Падіння обсягів експорту з України у 2009 р. відбулося в усіх товарних групах. У вартісному виразі найбільше скоротився експорт мінеральних продуктів (на 44,6 %), транспортного обладнання (на 63 %), чорних металів та виробів з них (на 53,9 %), хімічної продукції (на 49 %). Як бачимо, найбільшого зниження експорту зазнали товарні групи, що були основними рушіями розвитку експорту у докризовий період. Дещо меншими були темпи падіння експорту аграрної продукції (10,6 %), харчових продуктів (17,1 %), виробів з дерева і целюлозно-паперових продуктів (12,1 %), машин та обладнання (21,2 %). Загалом, 52,4 % падіння експорту у 2009 р. обумовлено зменшенням поставок продукції чорної металургії, 11,5 % – мінеральної продукції, 10,9 % – хімічних продуктів, 10 % – транспортного обладнання.

Імпорт скоротився за всіма товарними групами. Найбільшого спаду в 2009 р. зазнали імпорتنі поставки продукції транспортного обладнання (на 82,1 %), машин і обладнання (на 53,3 %), мінеральних продуктів (на 38,3 %), чорних металів і виробів з них (на 63,3 %). На зазначені групи товарів приходилось 2/3 загального скорочення імпорту. Зниження імпорту решти товарів склало 23-32 %.

Загалом, у період кризи скорочення зовнішньої торгівлі відбувалося за товарними групами, що забезпечували зростання експорту та імпорту у кілька докризових років. Власне це свідчить про те, що в кризовий 2009 р. динаміка зовнішньої торгівлі України визначалася не структурними чинниками, що змінюють торговельну спеціалізацію країни, а більше фінансовими чинниками, які деструктивно вплинули на економічну активність [4, с. 23]. В свою чергу, погіршення показників зовнішньоторговельної активності чинило негативний тиск на економічний розвиток України через зростання від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу країни і скорочення обсягів випуску й зниження вартості пропозиції національних виробників товарів і послуг.

Ключовим проявом неефективності сформованої моделі спеціалізації економіки України у 2009 р. став низький рівень реалізації потенціалу цінової конкурентоспроможності [5, с. 26]. В умовах структурних зламів на світових ринках, значного скорочення зовнішнього попиту і втрати можливості активно залучати боргові ресурси девальвація гривні в кінці 2008 р. не мала вагомого впливу на активізацію експортної діяльності, а її позитивний ефект виявився надзвичайно короткотерміновим. При цьому зниження вартості гривні стало одним із головних чинників обмеження імпорту в Україну, спричинивши зростання його вартості.

Після стрімкого скорочення експорту та імпорту товарів внаслідок кризових тенденцій 2009 р. протягом наступних двох років (2010-2011 рр.) зовнішня торгівля України відтворила траєкторію зростання 2007-2008 рр. Спостерігалось фактично відновлення докризових обсягів торгівлі, проте джерела експортної конкурентоспроможності країни не зазнали суттєвих змін. Збільшення вартісних обсягів експорту товарів у 2010 р. становило 29,5 %, у 2011 р. – 33 %. Поступове поживлення економічної активності в країні обумовило також зростання попиту на імпорт, який збільшився на 33,7 і 36 % відповідно. Враховуючи зазначене, динаміка зовнішньої торгівлі 2010-2011 рр. свідчить про відновлення докризових тенденцій. Незначна зміна її структурних параметрів зумовлена відсутністю вагомих кроків в економічній політиці України щодо трансформації національних конкурентних переваг.

Хоча зростання експорту відбулося за всіма товарними групами, в цей період посилилася сировинна залежність України – найбільше зростав експорт сировинних і низькотехнологічних виробництв: експорт чорних металів і виробів з них зріс на 36,3 % у 2010 р. і 28,2 % у 2011 р., мінеральних продуктів – на 72,6 і 52,4 % відповідно. Високою була динаміка експорту хімічних

продуктів – 35,3 і 52 %. Поступово відновилися докризові обсяги експорту транспортного обладнання, чому передусім посприяло зростання попиту Росії на вантажні вагони. Експортні поставки інших товарних груп зросли значно менше. Зокрема, зростання експорту машин та обладнання становило лише 13,3 і 19,2 %, харчових продуктів – 23,1 і 14,3 %. Спаду зазнав також експорт аграрної продукції у 2010 р., що пов'язано як із помірними показниками врожайності, так і з упровадженням Україною на цій основі зовнішньоторговельних обмежень (квотування експорту зернових культур). Позитивна динаміка зовнішніх поставок цієї продукції відновилася у 2011 р. (33,9 %).

Слід зазначити, що в цей період хоча й повільно, але все ж відбувалися певні зміни у структурі приросту експорту порівняно з докризовими роками: 1) послабився вплив аграрних товарів на загальну динаміку експорту; 2) відчутно посилилася значимість експорту мінеральних продуктів, який в 2010-2011 рр. став одним з основних рушіїв розширення українського експорту; 3) зросла вагомість експорту хімічних продуктів; 4) за збереження загального переважаючого впливу металургійної продукції на динаміку товарного експорту у 2011 р. зафіксовано зниження впливу цієї групи товарів; 5) змінилася структура приросту експорту продукції машинобудування – при зниженні впливу машин і обладнання зросла вагомість транспортного обладнання.

При цьому тривала тенденція домінування в структурі експорту України сировинних товарів і товарів з низьким рівнем технологічної обробки. У 2011 р. у товарній структурі експорту України найбільшу частку становили чорні метали та вироби з них – 31,1 %, мінеральні продукти – 15 %, аграрні продукти – 14,4 %, продукція хімічної промисловості – 9,3 %. Натомість сукупна частка машин та обладнання, транспортного обладнання становила лише 17 %.

Післякризове відновлення економіки України сприяло зростанню попиту на іноземну продукцію споживчого й інвестиційного характеру. За своїми характеристиками зростання імпорту у 2010-2011 рр. було подібним до його докризової структури. Найсуттєвіше відбувалося зростання попиту на іноземну продукцію машинобудування – і товарів тривалого циклу споживання, і інвестиційних товарів. Зокрема, імпорт машин і обладнання збільшився на 30,8 і 56,5 %, транспортного обладнання – на 69,4 і 69,3 %. Динаміка останнього значною мірою обумовлена відновленням попиту населення на легкові автомобілі та зростанням імпорту обладнання для транспортної сфери, промисловості і сільського господарства. Зростав попит на хімічну продукцію (26,6 і 23,9 %), харчові продукти (23,1 і 20,8 %), чорні метали (61,5 і 41 %), кольорові метали (40,8 і 31,3 %), мінеральні продукти (34,6 і 42,1 %).

У 2012 р. знижувалися темпи зростання у країнах з розвинутою економікою і у країнах, що розвиваються. Основні торговельні партнери України в ЄС мали негативну динаміку (Італія, Іспанія, Угорщина) чи сповільнення темпів зростання (Німеччина, Польща). Економічні проблеми у розвинутих країнах уповільнювали темпи зростання країн, що розвиваються. Така ситуація в країнах – торговельних партнерах зумовила зниження попиту на українську продукцію. Вже у 2012 р. темпи зростання зовнішньої торгівлі різко сповільнилися, а у 2013 р. відбулось скорочення її обсягів. Сформована у 2012-2013 рр. динаміка свідчить про припинення тенденції стрімкого нарощування експорту, характерної першим рокам після глобальної фінансово-економічної кризи. За підсумками 2012 р. Україна експортувала лише на 0,6 % більше товарів, ніж у 2011 р. Несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура на багатьох ринках була основним чинником зменшення виробництва в Україні, зокрема в металургії та деяких експортоорієнтованих сегментах машинобудування. Тенденція до погіршення показників зовнішньої торгівлі продовжилася і в 2013 р., коли експорт товарів скоротився на 8,5 %. Якщо в попередні роки динаміка зовнішньої торгівлі України відповідала динаміці розвитку світової торгівлі, то помітне скорочення зовнішньої торгівлі у 2013 р. відбулось на фоні хоча й повільного, проте зростання світової торгівлі. Отже, на етапі поширення депресивних тенденцій в світовій економіці порушується взаємозв'язок між спадами і поживленнями в світовій економіці і динамікою зовнішньої торгівлі, який проявлявся раніше.

У 2012-2013 рр. скорочувався експорт значної частини груп товарів. Експорт металів у 2012 р. скоротився майже на 14,6 %, а у 2013 р. – на 6,9 %. Водночас на підґрунті зниження

цін на добрива сформувалася негативна динаміка експорту хімічних продуктів (4,3 і 15,5 % відповідно). Зниження експорту мінеральних продуктів (у 2012 р. на 25,4 % і на 2 % у 2013 р.) пов'язане з проблемами забезпечення імпортованими ресурсами нафтопереробних виробництв. Утримувати загальну динаміку експорту від спаду у 2012 р. дозволяло зростання експорту низки груп товарів. Проте, хоча в більшості з них і зберігалася третій рік поспіль позитивна динаміка, вона мала виражену низхідну тенденцію. Так, експорт аграрних товарів зріс на 45,1 %, транспортного обладнання – на 22,8 %, харчових продуктів – на 18,9 %. Високій динаміці експорту аграрної продукції сприяла відмова України від обмежень експорту зернових на тлі позитивної цінової ситуації на світових ринках. Разом з тим поступово зростав експорт товарів з високим рівнем обробки. Присутність вітчизняних виробників у технологічних ланцюгах компаній СНД дала змогу збільшити експорт машин і обладнання на 4,0 %. Третій рік продовжувалося зростання експорту транспортних засобів, яке втім значно сповільнилося до 22,8 %. Це стало наслідком вичерпання можливостей відновлення докризових показників експорту по більшості товарних груп (крім металів і текстилю) на старій виробничій і технологічній базі, що в умовах відсутності реальних заходів щодо посилення нецінових параметрів продукції на фоні стиснення потенціалу цінової конкурентоспроможності внаслідок повільного розширення світового попиту і низької регіональної диверсифікації сформувало об'єктивні перешкоди для подальшого зростання експорту України. Як наслідок, після стрімкого зростання у 2011-2012 рр. у 2013 р. зафіксована негативна динаміка експорту аграрної продукції і транспортного обладнання (на 5,9 і 43,9 % відповідно). Це можна пояснити як статистичним ефектом, так і перенасиченням ринку країн – торговельних партнерів. В експорті машинобудівної продукції показник динаміки наблизився до нульового значення. Певним виключенням з загальної тенденції стало зростання експорту виробів з дерева і целюлозно-паперових продуктів на 9,1 %, а також текстилю на 3,5 %. В абсолютних показниках найбільш суттєве скорочення експорту відбулось у торгівлі транспортним обладнанням (на 2,6 млрд. дол. США), металами і виробами з них (1,3 млрд. дол. США), а також хімічною і аграрною продукцією (на 0,9 і 1 млрд. дол. США відповідно).

Наслідком описаної динаміки у 2010-2013 рр. стало посилення вагомості сировинних складників розширення експорту: аграрний експорт сформував 37,8 % загального приросту експорту (11,2 в. п.), а мінеральні продукти – 22,7 % (6,7 в. п.). Значно менше на розширення експортних поставок впливали харчова промисловість і машинобудування: експорт машин та обладнання забезпечив лише 11,7 % загального приросту експорту (3,5 в. п.), транспортного обладнання – 10,6 % (3,1 в. п.), харчові продукти – 7,8 % (2,3 в. п.).

Імпорт значною мірою повторював динаміку експорту. У 2012 р. попри ризики глобальної депресії, в Україні продовжував зростати попит на імпортовану продукцію. Найсуттєвіше зростав попит на іноземне транспортне обладнання і продукцію машинобудування, імпорт яких зріс на 30 і 3,3 % відповідно. Окремим поштовхом до нарощування імпорту продукції машинобудування стали часті вербальні інтервенції щодо ймовірної девальвації гривні, а також наміри щодо підвищення імпортного мита на автомобілі. Активно зростав споживчий попит на імпортну продукцію – імпорт аграрної продукції збільшився на 37,3 %, текстилю – на 29 %. Водночас вже в 2012 р. проявилися ознаки депресивних тенденцій у будівництві та нафтопереробці, що зумовило скорочення попиту на метали і вироби з них (на 8 %) і мінеральні продукти (на 8,3 %). Загалом, у 2012 р. відбулося різке сповільнення темпів приросту імпорту до 2,5 %, після чого послідувало його скорочення на 9,1 % у 2013 р. Це пояснюється насиченням попиту, сформованого відновленням економічної активності в післякризовий період, і проявами депресивних тенденцій в економіці України. Така динаміка імпорту зумовлена передусім значним зменшенням поставок мінеральних продуктів (на 18,8 %) і транспортного обладнання (на 26,8 %). В імпорті товарів останньої групи скорочення поставок у 2013 р. відбулося після трьох років стрімкого зростання. Зменшення імпорту мінеральних продуктів було викликано не лише придбанням меншої кількості природного газу з Росії, а й суттєвим зменшенням імпорту сирової нафти, що пов'язане із зупинкою низки українських нафтопереробних заводів, що зумовило зростання попиту на імпортовані перероблені нафтопродукти і глибоке падіння

виробництва в нафтопереробній галузі. Імпорт значної кількості груп товарів зменшився у 2013 р. порівняно з 2012 р. – крім згаданих зафіксовано також падіння імпорту недорогочінних металів, машин і обладнання. Крім того, у 2013 р. після значного сповільнення темпів зростання у 2012 р. сформувалася негативна динаміка імпорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості. У цей період зростав лише імпорт продукції, орієнтованої переважно на задоволення споживчого попиту – аграрних товарів (на 9,1 %), харчових продуктів (8,6 %) і виробів з дерева і целюлозно-паперових продуктів (на 6,2 %).

Відтак, у 2010-2013 рр. значне сповільнення темпів зростання імпорту порівняно з докризовим періодом супроводжувалося зміною компонентів його динаміки. Зросла вагомість мінеральної продукції, яка забезпечила 42,6 % загального приросту імпорту в цей період, а також хімічних продуктів (20,7 %) і аграрної продукції (8,6 %). Водночас звуження інвестиційної активності в економіці обумовило зменшення частки машин і обладнання, які сформували 12,4 % загального приросту імпорту товарів, що майже на третину менше, ніж у докризовий період. Також зменшився імпорт транспортного обладнання.

Різке погіршення зовнішньоторговельної динаміки в Україні відбулося в 2014-2015 рр., що пов'язано з низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. Серед них найвагомими стали такі: ескалація військового конфлікту на сході країни, що призвело до значного руйнування та пошкодження промислових об'єктів і інфраструктури; скорочення промислового виробництва (10,1 % у 2014 р. і 18 % за підсумками січня-серпня 2015 р.) та руйнування науково-технічного потенціалу; зниження цін на світових товарних ринках; втрата важливих ринків збуту; істотне зниження купівельної спроможності та рівня заощаджень населення внаслідок девальвації гривні і значного скорочення доходів.

За таких умов експорт товарів скоротився на 13,5 % у 2014 р. і на третину за підсумками січня-серпня 2015 р. до відповідного періоду попереднього року (з 2014 р. наводяться дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції). При цьому негативна динаміка була притаманна всім групам товарів (за винятком сільськогосподарських товарів у 2014 р.). Значних втрат експортного потенціалу економіка України зазнала в галузях, які експортували як традиційну для України енергоємну, сировинну та низькотехнологічну продукцію, так і продукцію машинобудування. Зафіксовано значне скорочення експортних поставок продукції транспортного обладнання – на 55 % (1,8 млрд. дол. США) у 2014 р. і 69,9 % (0,8 млрд. дол. США) за підсумками січня-серпня 2015 р., а також машин та обладнання – на 17,1 і 37,5 % (1,2 і 1,5 млрд. дол. США) відповідно. Це зумовлено значною мірою зниженням попиту на зовнішньому ринку на залізничні локомотиви, вагони, частини до них, котли, машини, обладнання і механічні пристрої та їх частини, електричні машини та обладнання. Загалом скорочення експорту продукції машинобудування у зазначені періоди сформувало 37,3 % і 18 % загальних обсягів спаду експорту України.

Водночас обсяги експорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості у ці періоди скоротилися відповідно на 24,1 і 32,2 % (1,2 і 0,8 млрд. дол. США) внаслідок зменшення обсягів експортних поставок добрив та продукції неорганічної хімії, що спричинено зупинкою виробничих потужностей на сході країни внаслідок військового конфлікту і обмеженням постачання газу для хімічних підприємств. Поступове погіршення цінової ситуації у поєднанні зі спадом виробництва внаслідок військового конфлікту призвело до зменшення надходжень від експорту металургійної продукції на 13,1 і 40,4 % (2,3 і 4,5 млрд. дол. США) і мінеральної продукції на 15,1 і 53,7 % (1,1 і 2,5 млрд. дол. США). На ці групи товарів приходилося 56,9 і 61 % загального скорочення експорту товарів з України у зазначені періоди.

Низка змін відбулася в експорті аграрної та харчової продукції. В умовах погіршення цінової ситуації на зовнішніх ринках і запровадження санкцій до українських виробників з боку Росії утримати незначну позитивну динаміку експорту аграрної продукції у 2014 р. дозволили рекордний урожай зернових та лібералізація доступу українських товарів на ринки ЄС. Проте у 2015 р. експорт цієї групи товарів зазнав скорочення на 13,1 %. Запроваджені Росією дискримінаційні заходи щодо українських виробників значною мірою спричинили негативну

динаміку експорту харчової продукції (на 11,5 % у 2014 р. і 28,0 % у січні-серпні 2015 р.).

Розгортання економічної кризи в країні, що супроводжувалося скороченням виробничих можливостей та стисненням внутрішнього попиту внаслідок зниження доходів населення і різкої девальвації гривні, обумовило також значне скорочення імпорту товарів, яке у 2014 р. досягло 28,3 % і посилилося у січні-серпні 2015 р. до 33,9 %. Найбільший внесок у зменшення обсягів імпорту сформувало послаблення попиту на імпортовані мінеральні продукти внаслідок зниження поставок природного газу та нафти, що зумовлено зупинкою нафтопереробних заводів. Це сформувало 28,8 і 21,6 % загального скорочення обсягів імпорту товарів у зазначені періоди.

Інвестиційна стагнація економіки України та послаблення попиту з боку населення негативно вплинули на динаміку імпорту машинобудівної продукції, який зменшився на 6,3 і 3 млрд. дол. США. На таку продукцію приходилося 29,5 і 23,9 % загального скорочення обсягів імпорту товарів в Україну.

Поступово посилювався вплив на скорочення імпорту товарів послабленням внутрішнього попиту на іноземну продукцію хімічної та нафтохімічної промисловості. Якщо у 2014 р. зменшення обсягів імпортованих поставок такої продукції сформувало 11,9 % загального спаду імпорту товарів, то за підсумками січня-серпня 2015 р. цей показник зріс до 16,6 %. Передусім відчутно зменшувався імпорт фармацевтичної продукції, пластмас та гумових виробів. Подібна ситуація сформувалася і відносно попиту на сільськогосподарську (6,5 і 9,4 %) та харчову продукцію (2,7 і 5,9 %).

Висновки. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами в Україні протягом останніх 15 років мала нестійкий характер, зазнаючи різких коливань у періоди глобальної нестабільності. При цьому закріплюються позиції України як виробника і постачальника сировинної та низькотехнологічної продукції. Так, переважна частина українського експорту, зокрема аграрна продукція, метали, значна частина хімічної продукції, харчові продукти, які є товарами з досить низьким рівнем доданої вартості, їх експорт значно залежить від коливань цін на світових ринках. Відтак сформувалася малоперспективна модель міжнародної спеціалізації економіки України, яка може бути конкурентоспроможною на зовнішньому ринку значною мірою за рахунок переваг у вартості природних ресурсів і робочої сили, а не технологічних переваг. В умовах традиційно високої відкритості економіки країни це обумовлює значну чутливість економіки до зовнішніх чинників, швидко й інтенсивно сприйнятливості різного роду кризових тенденцій.

Значна технологічно обумовлена експортоорієнтованість української економіки спонукає до цілеспрямованої політики підтримки експортної активності українських підприємств. Це визначає важливість поєднання заходів з просування експорту, запровадження податкових та митних інструментів підтримки експорту, спрощення процедур торгівлі та регуляторних вимог для зниження трансакційних витрат експортерів, активізації надання технічної допомоги і фінансової підтримки експорту, розбудови механізмів інформаційної, правової та методичної підтримки експортерів. Реалізація цих заходів сприятиме активізації експортної діяльності і зростання обсягів експорту, покращенню структури експорту внаслідок випереджаючого зростання експорту готової продукції з високим рівнем доданої вартості, високотехнологічної продукції, освоєнню українськими виробниками нових ринків, зниженню витрат на здійснення експортної діяльності зниження і виконання митних процедур і формальностей.

Список використаної літератури

1. Географічна структура експорту-імпорту товарів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/g_s_u.html
2. Гончар І. А. Характер формування зовнішньої торгівлі України: статистична оцінка / І. А. Гончар, В. О. Бабірад-Лазунін // Статистика України. – 2013. – № 2. – С. 16–20.
3. Пенська І. О. Торговельні орієнтири України на світових ринках // І. О. Пенська // Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси. – 2013. – № 2. – С. 5–11.
4. Покришка Д. С. Торговельні відносини України з Європейським Союзом в умовах глобальної невизначеності

/ Д. С. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1. – С. 18–31.

5. Прогнозування зовнішньої стійкості економіки України / Т. А. Тишук, Д. С. Покришка, Д. О. Махортих, О. В. Іванов; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2013. – 48 с.

6. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – К: КНТЕУ, 2010. – 470 с.

7. Тишук Т. А. Пріоритети забезпечення зовнішньої стійкості економіки України / Т. А. Тишук // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1. – С. 52–60.

8. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період / І. В. Клименко, О. А. Федірко, І. В. Ус. – К.: НІСД, 2011. – 120 с.

9. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К.: НІСД, 2014. – 116 с.

10. World Integrated Trade Solution (WITS) [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.wits.worldbank.org>

11. WTO Statistical Database [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDDBStatProgramHome.aspx?Language=E>

*Pokryshka Dmytro, Chief Specialist
in National Institute for Strategic Studies*

*Tyshchuk Tetyana, PhD in Economics,
Senior Researcher in Institute for Economics and Forecasting,
National Academy of Sciences of Ukraine*

FOREIGN TRADE DYNAMICS IN UKRAINE UNDER THE TRANSFORMATION OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS OF GROWTH

Abstract. *The paper investigates the foreign trade dynamics in Ukraine over the last 15 years. Main changes occurring in foreign goods trade in different periods under the influence of strengthening or weakening external economic factors, as well as internal economic developments in Ukraine are analyzed. The international trade specialization of Ukrainian economy is shaped owing to the low costs of the natural resources and labor. The significant portion of the Ukrainian exports is low value added goods. Technological capabilities were not strengthened by the Ukrainian exporters over the analyzed period. As a result, the level of presence of Ukrainian producers on the perspective and dynamically developing markets is low. The model of the international specialization of Ukraine is the main reason of the economy's high sensitivity to the external shocks and adverse tendencies.*

Keywords: *foreign trade, trade specialization, export and import structure, competitiveness.*

References

1. Neohrafichna struktura eksportu-importu tovariv [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gu_u.html

2. Honchar I. A. Kharakter formuvannya zovnishn'oyi torhivli Ukrayiny: statystychna otsinka / I. A. Honchar, V. O. Babirad-Lazunin // Statystyka Ukrayiny. – 2013. – № 2. – С. 16–20.

3. Pyens'ka I. O. Torhivel'ni oriyentyry Ukrayiny na svitovykh rynkakh // I. O. Pyens'ka // Zovnishnya torhivlya: pravo, ekonomika, finansy. – 2013. – № 2. – С. 5–11.

4. Pokryshka D. S. Torhovel'ni vidnosyny Ukrayiny z Yevropeys'kym Soyuzom v umovakh hlobal'noyi nevyznachenosti / D. S. Pokryshka // Stratehichni priorytety. – 2012. – № 1. – С. 18–31.

5. Prohnozuvannya zovnishn'oyi stiykosti ekonomiky Ukrayiny / T. A. Tyshchuk, D. S. Pokryshka, D. O. Makhortykh, O. V. Ivanov; za red. Ya. A. Zhalila. – К.: NISD, 2013. – 48 с.

6. Rehulyatorna polityka u sferi zovnishn'oyi torhivli: monohrafiya / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk. – К: KNTEU, 2010. – 470 с.

7. Tyshchuk T. A. Priorytety zabezpechennya zovnishn'oyi stiykosti ekonomiky Ukrayiny / T. A. Tyshchuk // Stratehichni priorytety. – 2013. – № 1. – С. 52–60.

8. Try roky chlenstva u SOT: tendentsiyi zovnishn'oyi torhivli Ukrayiny u postkryzovyy period / I. V. Klymenko, O. A. Fedirko, I. V. Us. – К.: NISD, 2011. – 120 с.

9. Formuvannya modeli ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny u pislyakryzovomu sviti / Ya. A. Zhalilo, D. S. Pokryshka, Ya. V. Belins'ka [ta in.]. – К.: NISD, 2014. – 116 с.

10. World Integrated Trade Solution (WITS) [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.wits.worldbank.org>

11. WTO Statistical Database [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDDBStatProgramHome.aspx?Language=E>

*Покрышка Д. С., главный специалист
отдела экономической безопасности
Национального института стратегических исследований
Тищук Т. А., кандидат экономических наук,
старший научный сотрудник отдела экономического роста
и структурных изменений в экономике
Института экономики и прогнозирования НАНУ*

ДИНАМИКА ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В УКРАИНЕ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ВНУТРЕННИХ И ВНЕШНИХ ФАКТОРОВ РОСТА

***Аннотация.** В статье исследована динамика внешней торговли товарами в Украине за последние 15 лет. Проанализированы основные изменения, происходившие во внешней торговле товарами в разные периоды под влиянием усиления или ослабления внешнеэкономических факторов, а также в результате внутренних закономерностей экономического роста в Украине. Показано, что модель международной специализации экономики Украины сформировалась за счет преимуществ в стоимости природных ресурсов и рабочей силы. Преобладающая часть украинского экспорта – товары с низким уровнем добавленной стоимости. Технологические преимущества за это время украинскими экспортёрами не были сформированы. В результате уровень присутствия украинских производителей на высокодинамичных рынках, определяющих перспективы мировой экономики, является незначительным. Сложившаяся модель международной специализации обуславливает чувствительность экономики к внешним факторам, быструю и интенсивную восприимчивость к разного рода кризисным тенденциям.*

***Ключевые слова:** внешняя торговля, торговая специализация, структура экспорта и импорта, конкурентоспособность.*